

І. Г. Богатирьов, доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
професор кафедри кримінально-виконавчого
та кримінального права,
Пенітенціарної академії України,
ORCID: 0000-0003-4001-7256

КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ

У даній статті досліджено кримінологічні засади запобігання кримінальним правопорушенням у сфері довкілля в Україні, розкрито проблематику забезпечення права людини на безпечне довкілля як одного із основоположних прав людини, проаналізовано заходи запобігання правоохоронними органами причин і умов вчинення кримінальних правопорушень у сфері довкілля. Окрема увага присвячена новелам законодавства, зокрема, щодо систем державного моніторингу, введено поняття «спостереження за станом довкілля», що безумовно є позитивним кроком у сфері довкілля. Зауважено на таких проблемах, як: недостатня координація між органами влади; низький рівень розкриття екологічних злочинів; слабка доказова база при розслідуванні кримінальних проваджень проти довкілля; недосконалість судової практики. У статті зазначено, що сучасний світ стикається з постійними загрозами незаконне використання надр, забруднення водних об'єктів і атмосферного повітря, що супроводжуються збройними конфліктами різного масштабу. У таких умовах особливого значення набувають питання запобігання кримінальним правопорушенням у сфері довкілля. Цей аспект є ключовим елементом для роботи правоохоронних органів по виявленню порушення кримінальних проваджень за незаконну порубка лісу, забруднення атмосферного повітря, порушення правил охорони вод, незаконне поводження з небезпечними відходами, браконьєрство. Отже, кримінологічні засади запобігання кримінальним правопорушенням у сфері довкілля в Україні – це системний комплекс науково обґрунтованих положень, принципів, підходів і методів, що базуються на аналізі причин та умов екологічної злочинності, особи правопорушника та механізмів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, і спрямовані на розроблення та реалізацію ефективних превентивних заходів з метою зменшення рівня таких правопорушень і забезпечення екологічної безпеки в Україні. У статті наголошується про сукупність економічних, соціальних, правових та організаційних чинників, які формують сприятливе середовище для вчинення кримінальних правопорушень у сфері довкілля. Звичайно подолання екологічної злочинності можливе лише за умови комплексного підходу: посилення правового регулювання, підвищення рівня екологічної культури суспільства, зміцнення інституційного контролю та рішучої протидії корупції. У статті доведено, що найбільша проблема для України сьогодні - це неконтрольовані викиди небезпечних речовин, зокрема, хімічне забруднення та забруднення води, пожежі та дим, деградація ґрунтів, втрата біорізноманіття. Звичайно виценаведене показує погіршення не тільки стану природних ресурсів, а й незаконне використання надр, забруднення водних об'єктів і атмосферного повітря, а також недосконалість механізмів правового регулювання й контролю у цій сфері.

Ключові слова: кримінологічні засади, екологічна злочинність, довкілля, запобігання, безпека, зброя, кримінальне провадження, Національна поліція, прокуратура.

I. H. Bohatyrov. Criminological foundations of preventing criminal offenses in the environmental sphere in Ukraine

This article examines the criminological foundations of preventing criminal offenses in the environmental sphere in Ukraine, reveals the issues related to ensuring the human right to a safe environment as one of the fundamental human rights, and analyzes the measures taken by law enforcement agencies to prevent the causes and conditions of environmental criminal offenses.

Particular attention is paid to legislative novelties, in particular, the introduction of state environmental monitoring systems and the concept of “environmental condition observation,” which is undoubtedly a positive step in the environmental sphere. The article highlights such problems as insufficient coordination between public authorities, a low level of detection of environmental crimes, a weak evidentiary base in the investigation of criminal proceedings related to environmental offenses, and imperfections in judicial practice.

It is noted that the modern world faces constant threats such as illegal use of natural resources, pollution of water bodies and atmospheric air, which are often accompanied by armed conflicts of various scales. Under such conditions, issues of preventing environmental criminal offenses acquire particular importance. This aspect is a key element in the work of law enforcement agencies in identifying violations and initiating criminal proceedings related to illegal logging, air pollution, violation of water protection rules, illegal handling of hazardous waste, and poaching.

Thus, the criminological foundations of preventing criminal offenses in the environmental sphere in Ukraine are defined as a systemic complex of scientifically grounded provisions, principles, approaches, and methods based on the analysis of the

causes and conditions of environmental crime, the offender's personality, and the mechanisms of committing environmental criminal offenses, aimed at developing and implementing effective preventive measures to reduce the level of such offenses and ensure environmental safety in Ukraine.

The article emphasizes a set of economic, social, legal, and organizational factors that create a favorable environment for committing environmental criminal offenses. It is stated that overcoming environmental crime is possible only through a comprehensive approach, including strengthening legal regulation, increasing the level of environmental culture in society, enhancing institutional control, and decisively combating corruption.

It is proved that one of the most pressing problems for Ukraine today is the uncontrolled emission of hazardous substances, including chemical pollution and water contamination, fires and smoke, soil degradation, and loss of biodiversity. These factors indicate not only the deterioration of natural resources but also illegal use of natural resources, pollution of water bodies and atmospheric air, as well as the imperfection of legal regulation and control mechanisms in this field.

Key words: *criminological foundations, environmental crime, environment, prevention, safety, weapons, criminal proceedings, National Police, prosecutor's office.*

Постановка проблеми. Актуальність проблеми зумовлена зростанням кількості кримінальних правопорушень у сфері довкілля, зокрема і в умовах війни, що становить реальну загрозу екологічній безпеці, сталому розвитку суспільства та здоров'ю населення. Звичайно, що через війну, використання зброї для захисту Батьківщини, ресурси держави переорієнтовані на оборону. Екологічні інспекції та правоохоронні органи, зокрема Національна поліція України часто не мають доступу до зон бойових дій або працюють у скороченому режимі.

Це створює можливості для незаконної діяльності окремими особами, підприємствами наприклад, вирубки лісів, браконьєрства чи нелегального видобутку природних надрів. Не варто також забувати про те, що обстріли з боку р.ф. промислових об'єктів, нафтобаз, хімічних підприємств призводять до витоків небезпечних речовин. Це не лише екологічна шкода, а й часто підпадає під кваліфікацію як екологічні злочини (забруднення води, ґрунтів, повітря).

Сам факт ведення бойових дій, незаконне використання зброї може спричинити масштабну шкоду довкіллю: підриви, пожежі, мінування територій, знищення екосистем. У міжнародному гуманітарному праві це розглядається в контексті можливих воєнних злочинів проти довкілля (екоцид).

Отже, війна створює умови, за яких кримінальні правопорушення у сфері довкілля не лише частішають, а й стають більш масштабними та небезпечними. Наведу кілька конкретних прикладів і фактів, які добре ілюструють, як війна вплинула на зростання кримінальних правопорушень у цій сфері.

Окупація Чорнобильської зона відчуження (2022) спричинило підняття радіоактивного пилу, що негативно вплинуло на здоров'я людей, відбулося порушення режиму охорони зони. Підрив Каховської ГЕС (2023) призвів до масштабної техногенної катастрофи, що призвело до затоплення населених пунктів, знищення екосистем. Відбулося потужне забруднення води, загибель риби, тварин, руйнування ґрунтів.

І хоча в Україні ведеться робота з документування екологічних злочинів для майбутніх міжнародних судових процесів і відшкодування збитків, на жаль, ворог продовжує щоденно обстріли промислових об'єктів, що передбачає серйозні й часто довготривалі наслідки як для довкілля, так і для безпеки людей. Це не лише миттєва руйнація, а й "відкладені" ризики, які можуть проявлятися роками.

Найбільша проблема для України сьогодні - це неконтрольовані викиди небезпечних речовин, зокрема, хімічне забруднення та забруднення води, пожежі та дим, деградація ґрунтів, втрата біорізноманіття. Звичайно вищенаведене показує погіршення не тільки стану природних ресурсів, а й незаконне використання надр, забруднення водних об'єктів і атмосферного повітря, а також недосконалість механізмів правового регулювання й контролю у цій сфері.

Все це беззаперечно актуалізує потребу в поглибленому науковому дослідженні "Кримінологічних засад запобігання кримінальним правопорушенням у сфері довкілля в Україні". Особливої уваги в цьому процесі потребує вдосконалення кримінально-правових інструментів протидії екологічним правопорушенням, підвищення ефективності їх застосування та формування превентивних заходів, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базою дослідження кримінологічних засад запобігання кримінальним правопорушенням у сфері довкілля в Україні присвятили увагу такі вчені правники, як: І. М. Алмаші, А. М. Бабенко, О. М. Бандурка, О. М. Джу́жа, Г. В. Дідківська, О. О. Дудоров, Т. В. Корнякова, М. Г. Максименцев, С. І. Марко, В. Я. Тацій, П. Л. Фріс, В. Б. Харченко, О. С. Шеремет та ін.

Мета статті полягає у аналізі кримінологічних засад запобігання кримінальним правопорушенням у сфері довкілля в Україні, формуванню на його основі авторського визначення.

Виклад основного матеріалу. Звичайно, що сучасний світ стикається з постійними загрозами незаконне використання надр, забруднення водних об'єктів і атмосферного повітря, що супроводжуються збройними конфліктами різного масштабу. У таких умовах особливого значення набувають питання запобігання кримінальним правопорушенням у сфері довкілля. Цей аспект є ключовим елементом для роботи правоохоронних органів по виявленню порушення кримінальних проваджень за незаконну порубка лісу, забруднення

атмосферного повітря, порушення правил охорони вод, незаконне поводження з небезпечними відходами, браконьєрство.

Беззаперечно ми підтримуємо позицію І.М. Алмаші про те, що в умовах сьогодення забезпечення права людини на безпечне довкілля є одним із основоположних прав людини. Ще більш ускладнюється можливість забезпечення прав людини на безпечне довкілля в умовах війни. Саме війна р.ф. проти України створила найнебезпечніший вплив саме на атмосферу, адже воєнні дії пов'язані із постійними пожежами та вибухами. Мільйони тон викидів потрапляють в атмосферу: дрібнодисперсний пил, оксиди азоту, оксиди сірки, альдегіди, ангідриди тощо [1, с. 36].

Подібний вплив на довкілля мають будівельні відходи. В Україні саме через війну знищено десятки чи сотні населених пунктів. З часо постане питання утилізації непридатних будівель та їхніх відходів: потрібно буде організувати не тільки їхнє зберігання на спеціальних полігонах, а й перероблення. Окрім того, щороку у світі утворюється щонайменше 92 млн тон текстильних відходів, і очікується, що до 2030 року складатиме до 134 млн тон на рік [2].

Забезпечення та гарантування досліджуваного права, механізму його реалізації та захисту є надзвичайно важливою проблематикою юридичної та кримінологічної науки. Так, згідно ст. 50 Конституції України [3] кожен громадянин України має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному ґрунтується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, така інформація ніким не може бути засекречена.

Надзвичайно важливими є положення Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», якими регулюються заходи щодо забезпечення екологічної безпеки. Згідно ст. 50 зазначеного Закону екологічною безпекою є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Зокрема, даним Законом забороняється введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, на яких не забезпечило в повному обсязі додержання всіх екологічних вимог і виконання заходів, передбачених у проектах на будівництво та реконструкцію (розширення та технічне переоснащення [4].

Стаття 68 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» №1264-ХІІ визначає перелік порушень, що тягнуть юридичну відповідальність. До найпоширеніших належать: перевищення встановлених лімітів і нормативів забруднення атмосфери, ґрунтів, водних об'єктів; самовільне використання природних ресурсів без дозволу; порушення правил зберігання, транспортування або знешкодження небезпечних речовин і відходів; недотримання вимог екологічної експертизи при будівництві або введенні об'єктів в експлуатацію; ненадання або перекручення відомостей про стан довкілля [4].

Важливо також розрізняти активні дії та бездіяльність: ухилення від ліквідації наслідків забруднення (стаття 237 КК) є самостійним складом і карається незалежно від того, хто спричинив первинне забруднення. До речі, саме стаття 236 Кримінального кодексу України передбачає, що кримінально-карним є порушення порядку здійснення оцінки впливу на довкілля, правил екологічної безпеки під час проєктування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію підприємств їх ліквідацію, якщо це може спричинити загибель людей, екологічне забруднення значних територій або інші тяжкі наслідки [5].

Звичайно, суспільна небезпечність цього кримінального правопорушення, як зауважує вітчизняний кримінолог І.Г. Богатирьов визначається у вчиненні діянь (дій чи бездіяльності), які призводять до руйнування екологічного бізнесу у довкіллі, порушенні встановленого порядку використання природних ресурсів та тягнуть за собою тяжкі матеріальні наслідки [6, с. 429].

Про це до речі, у своїх дослідженнях пишуть інші вітчизняні вчені. Так, С.Р. Тагієв та С.В. Івашко вважають, що одним із ключових суб'єктів упровадження кримінологічно значущих завдань запобігання кримінальним правопорушенням у сфері довкілля в Україні є прокуратура [7, с. 115]. Інша вітчизняна вчена Т.В. Корнякова досліджуючи кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля дійшла висновку, що дана проблема може бути розв'язана лише за умови зміцнення міжнародного співробітництва з іншими країнами [8, с. 379].

Серед основних причини та умови вчинення кримінальних правопорушень у сфері довкілля, варто виділити: економічні фактори, які характеризуються прагненням злочинців до швидкого прибутку, низьким рівнем фінансової відповідальності; соціальні фактори – це низька екологічна свідомість населення; правові фактори, недосконалість законодавства та слабкість санкцій; організаційні фактори, недостатній контроль з боку державних органів; корупція, яка сприяє уникненню відповідальності

Отже, сукупність економічних, соціальних, правових та організаційних чинників формує сприятливе середовище для вчинення кримінальних правопорушень у сфері довкілля. Звичайно за нашим дослідженням, подолання екологічної злочинності можливе лише за умови комплексного підходу: посилення правового регулювання, підвищення рівня екологічної культури суспільства, зміцнення інституційного контролю та рішучої протидії корупції. Беззаперечним є той факт, що запобігання кримінальним правопорушенням у сфері довкілля включає систему таких заходів, як:

загальносоціальні заходи. Вони в сукупності становлять комплексну систему впливу, спрямовану на підвищення рівня екологічної свідомості та освіти населення, що є особливо актуальним в умовах воєнного

стану. Їх реалізація сприяє формуванню оновленої концепції розвитку екологічної культури, адаптованої до сучасних викликів, зокрема пов'язаних із військовими діями та їх наслідками для довкілля.

Водночас важливим аспектом є вдосконалення законодавчого регулювання, зокрема запровадження ефективних механізмів економічного стимулювання природоохоронної діяльності на основі інтегрованого підходу, що поєднує положення кримінального, адміністративного, екологічного та фінансового права.

Тут варто підтримати позицію вітчизняного вченого, який наголошує на впровадженні в Україні нормативно-правове забезпечення у формі стратегій, концепцій, законів і підзаконних актів у яких має бути чітко визначені кримінальні правопорушення проти довкілля як одну з вагомих загроз національній безпеці держави та передбачати системні заходи запобігання і постійного моніторингу [9, с. 1497]. У сукупності такі заходи забезпечують інтеграцію принципів сталого розвитку у державну політику та практичну діяльність правоохоронних органів, підвищуючи ефективність охорони довкілля та екологічної безпеки держави;

спеціально-кримінологічні заходи. Вони спрямовані на запобігання кримінальних правопорушень у сфері використання природних ресурсів і реалізуються правоохоронними органами та екологічною інспекцією. Крім цього вони передбачають посилення державного контролю за раціональним природокористуванням, розвиток системи екологічного моніторингу, а також впровадження сучасних технологій нагляду й аналізу, зокрема геоінформаційних систем (GIS) і супутникового спостереження, що забезпечує своєчасне виявлення, фіксацію та запобігання таких правопорушень.

індивідуально-профілактичні заходи. Індивідуально-профілактичні заходи у сфері запобігання екологічним правопорушенням слід розглядати як системний інструмент превентивного впливу, спрямований на мінімізацію криміногенних ризиків у сфері довкілля. Їх зміст полягає у цілеспрямованій роботі з особами, які виявляють схильність до вчинення кримінальних правопорушень у сфері довкілля, що передбачає ідентифікацію факторів ризику, здійснення індивідуального контролю, профілактичних бесід та формування належного рівня екологічної правосвідомості.

Ключовим елементом таких заходів є підвищення відповідальності суб'єктів господарювання за дотримання вимог екологічного законодавства. Це досягається шляхом удосконалення механізмів державного нагляду (контролю), забезпечення прозорості господарської діяльності, а також впровадження превентивних інструментів впливу, що стимулюють дотримання екологічних стандартів і норм.

Водночас важливу роль відіграє застосування заходів юридичної відповідальності, зокрема адміністративних і кримінальних санкцій, які мають не лише каральний, але й превентивний характер. Невідворотність притягнення до відповідальності виступає дієвим чинником стримування протиправної поведінки та сприяє формуванню правомірної екологічно орієнтованої діяльності.

Ми підтримуємо позицію академіка В.І. Шакуна про те, що важливим елементом індивідуальної профілактики запобігання екологічним правопорушенням є оперативно-розшукова профілактика як прихована діяльність оперативних підрозділів спрямована на виявлення та усунення причин і умов, що зумовлюють вчинення кримінальних правопорушень у сфері довкілля, встановлення осіб, схильних до протиправної поведінки, та застосування до них превентивних заходів, здатних забезпечити добровільну відмову від злочинних намірів [10, с. 294].

Насамкінець, кримінологічні засади запобігання кримінальним правопорушенням у сфері довкілля в Україні – це системний комплекс науково обґрунтованих положень, принципів, підходів і методів, що базуються на аналізі причин та умов екологічної злочинності, особи правопорушника та механізмів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, і спрямовані на розроблення та реалізацію ефективних превентивних заходів з метою зменшення рівня таких правопорушень і забезпечення екологічної безпеки в Україні

Висновки. Отже, в даній статті досліджено кримінологічні засади запобігання кримінальним правопорушенням у сфері довкілля в Україні, розкрито проблематику забезпечення права людини на безпечне довкілля як одного із основоположних прав людини, проаналізовано заходи запобігання правоохоронними органами причин і умов вчинення кримінальних правопорушень у сфері довкілля.

Окрема увага присвячена новелам законодавства, зокрема, щодо систем державного моніторингу, введено поняття «спостереження за станом довкілля», що безумовно є позитивним кроком у сфері довкілля. Зауважено на таких проблемах, як: недостатня координація між органами влади; низький рівень розкриття екологічних злочинів; слабка доказова база при розслідуванні кримінальних провадження проти довкілля; недосконалість судової практики.

Список використаних джерел:

1. Алмаші І.М. Забезпечення права людини на безпечне довкілля в умовах воєнного стану: правовий аспект. *Нове українське право*. Вип. 2. 2024 С. 35-41. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.2.5>
2. Глобальні екологічні проблеми 2023 року. URL: <https://www.savednipro.org/globalni-ekologichni-problemi-2023/>
3. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

4. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

6. Богатирьов І.Г. Деякі проблемні питання запобігання кримінальним правопорушенням у сфері довкілля в Україні. *Вісник кримінологічної асоціації*. Том 34. №1. 2025. С 426-434. DOI: <https://doi.org/10.32631/vsa.2025.1.32>

7. Тагієв С.Р., Івашко С.В. Прокуратура як суб'єкт реалізації кримінологічної політики щодо координації діяльності правоохоронних органів. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія юридичні науки*. 2023. С. 114–118. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.4/17>

8. Корнякова Т.В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинів проти довкілля: дис. ....д-ра наук: 12.00.08. Харків. 435 с.

9. Марко С. І. Використання термінології як важлива складова запобігання та протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля в Україні. *Наукові перспективи*. 2025. № 2 (56). С. 1494–1510. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-2\(56\)-1494-1510](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-2(56)-1494-1510)

10. Шакун В. І. Модернізація правоохоронної функції держави. *Актуальні проблеми модернізації змісту функцій держави в умовах повоєнного розвитку України: зб. матер. наук.-практ. кругл. столу (Київ, 13 берез. 2025 р.)*. Одеса : «Юридика», 2025. С.291–296.

Дата надходження статті: 30.11.2025

Дата прийняття статті: 20.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025